

Aramæisk på ét ben

Det følgende er et forsøg på at give et overskueligt signalement af bibelaramæisk især ved at fremhæve forskellene i forhold til bibelhebraisk (BH), men jeg har forsøgt at bruge betegnelser, der også er forståelige for folk, hvis introduktion til semitisk er gennem et andet sprog end hebraisk. Det er *kun* de groveste træk, der er med; paragrafnumre henviser til Rosenthals grammatik. Og hvis man ikke lige har nytte af henvisningerne til ugaritisk og akkadisk o.l., må man meget undskylde – bare ignorér dem, de er ikke afgørende.

1. Sprogets udbredelse (dialekter og litteratur)

- a) Der findes indskrifter, som er interessante som baggrundsstof for Gammel Testamente, på varierende former for *oldaramæisk* forskellige steder i Nærorienten fra 10. til 8. årh. f.Kr.
- b) Administrations sproget i de assyriske, babylonske og persiske imperier fra 7. årh. og fremefter er *rigsaramæisk*. Der er vidnesbyrd om det en lang række steder i Nærorienten, mest omfattende er fund i Ægypten af administrationstekster m.m. fra achæmenide-dynastiet – af disse er især *Elefantine*-teksterne fra en jødisk koloni i Nildalen i 5. årh. interessante i vores sammenhæng.
- c) Man plejer også at kalde *bibelsk aramæisk* (BA) – eller i det mindste den aramæiske del af Ezra – for en form af *rigsaramæisk*. Det omfatter: Seks kapitler Daniel (2,4-7,28), knap tre kapitler Ezra (4,8-6,18 og 7,12-26), ét vers af Jeremias (10,11) og to ord i Genesis (i 31,47).
- d) Nogle vil regne med et særligt *middelaramæisk* sprogtrin, hvortil man så regner Daniel (mens i Bibelen kun Ezra m.m. regnes for *rigsaramæisk*), aramæiske dødehavstekster som Genesis-apokryfen m.m. ”Middelaramæisk” optræder så ca. 3. årh. f.Kr.-2. årh. e.Kr.
- e) Fra en gang i begyndelsen af vores tidsregnings taler man om *senaramæisk*, som man deler op i en østlig (=babylonsk) og en vestlig (=palæstinensisk) gren. Den østlige består bl.a. af en omfattende kristen litteratur på syrisk (som også er en aramæisk dialekt, men skrevet med et andet alfabet), samt den babylonske *Talmud* o.a. rabbinsk litteratur fra den østlige diaspora. Den vestlige omfatter den palæstinensiske *Targum*, øvrige targumer, *Midrash*-litteraturen, den jerusalemitiske *Talmud* samt andre jødiske, samaritanske og kristne tekster, foruden indskrifter på palmyrensk og nabataisk. (En moderne dialekt af aramæisk tales i øvr. den dag i dag nogle få steder i Syrien og Irak).

Den senaramæiske litteratur er så langt den mest omfattende og kunne godt fortjene noget mere interesse fra teologer, men traditionelt har det været indskrifterne, Elefantine-teksterne og nu også dødehavsteksterne, der har fået hovedparten af opmærksomheden, foruden altså det bibelaramæiske:

2. Skriften

Er som hebraisk. Det vi er vant til at opfatte som ”hebraiske bogstaver” er faktisk teknisk set det *aramæiske* alfabet, som jøderne overtog en gang i persisk eller hellenistisk tid). Hvad angår *bibelaramæisk* har det naturligvis den velkendte underlighed til fælles med bibelhebraisk, at konsonanterne er ca. et årtusinde ældre end vokalerne. Det kan gøre historiske sammenligninger med Elefantine- og Qumran-aramæisk lidt metodologisk langhårede, da man pdes. ikke bare ukritisk må læse den masoretiske tradition ind i de uvokaliserede tekster – men man jo pdes. gerne vil udnytte den viden om udtaletraditionen, der trods alt ligger i masoreternes vokalisering.

3. Lydlære

Gloser som er fælles gods for de semitiske sprog, staves i mange tilfælde anderledes på aramæisk end på hebraisk (og mange gange er aramæisk her i samme båd som ugaritisk og arabisk). Det er med til at give et billede af udviklingen i gengivelsen af konsonanterne. Det ytrer sig på fire måder:

- Hebraisk og aramæisk er enige om at gengive konsonanterne /d/ og /z/ som henholdsvis ד og ז. Den ”ind-imellem-liggende” protosemitiske konsonant /d/ (svarende til *dh*-lyden i engelsk ”then”) bliver imidlertid til ז i hebraisk, men til ד i aramæisk.
- Protosemitisk /t/ og /š/ bliver tilsvarende entydigt til ת og ש i de to sprog, men ”mellem-fænomenet” /t/ (*th*-lyden i engelsk ”thin”) gengives som ש i hebraisk og ת i aramæisk.
- De ”emfatiske” konsonanter /t/ og /s/ er hhv. ט og צ på begge sprog, men /t/ (en emfatisk, stemt tandlyd, der er stort set umulig at udtale for hvide mennesker – jvf. ugaritisk /z/) er blevet til צ i hebraiske tekster, men ט i aramæiske.
- Endelig har den emfatiske /d/-lyd (forekommer ikke engang på ugaritisk, men dukker op i arabisk som bogstavet *Dād*: ض) fra protosemitisk udviklet sig til צ på hebraisk og ע på aramæisk (i nogle ældre aramæiske dialekter til ק, jf. Jer 10,11).

Ud over almindeligt nørderi har alt dette interesse fordi det gør det nemmere at se sammenhængene mellem det aramæiske og hebraiske ordforråd. Eksempler:

protosem.	BH	BA	eksempel		
/d/	ז	ד	BH: זָהָב	BA: דָּהָב	(”guld”)
/t/	ש	ת	BH: שָׁלוֹשׁ	BA: תְּלַת	(”tre”)
/t/	צ	ט	BH: צוּר	BA: טוּר	(”bjerg”)
/d/	צ	ע	BH: אֲרָץ	BA: אֲרַע (אֲרַק Jer 10,11)	(”jord”)

4. Verber

Der er (som på hebraisk og ugaritisk) to tider at gøre godt med: Perfektum og imperfektum. Den første svarer ca. til imperfektum, perfektum og pluskvamperfektum, kort sagt ”fortidsformerne” på europæiske sprog, og den anden til præsens og futurum efter behov. Som præsens kan participiet (blandt andre nyttige funktioner – § 177) dog også fungere, ligesom på moderne hebraisk. De ”konsekutive” former, der sætter grå hår i hovedet på hebraister og vistnok også har rødder i ugaritisk, forekommer altså *ikke* i bibelaramæisk, (men nok i enkelte tidligere aramæiske dialekter).

De to tider dannes vha. præ- og suffixer på en måde, der minder slående om, hvad vi kender fra hebraisk og ugaritisk (§ 101 og 105 og paradigmerne). Mest iøjnefaldende afvigelser fra hebraisk er:

I perfektum:

- 3. ps. fem. sg. har bevaret den karakteristiske femininumsendelse med *-at*, som i hebraisk er blevet til *-ah*: ”Hun skrev” hedder altså כְּתִיבָת og ikke כְּתִיבָה.
- 1. ps. plur. ender på *-na* (med alef) og ikke *-nu*: BA כְּתִיבָנָא, BH כְּתִיבְנוּ.

I imperfektum:

- ”standard”-formen på 2. og 3. ps. mask. plur. har endelsen *-ûn* mod BH *-û*. (eks. יִכְתְּבוּ).
- Formen uden finalt *nun* er jussiv.
- 3. ps. fem. plur. har *ji*-præfix ligesom hankønsformen, og ikke *ti*- som på BH.

I infinitiv:

- infinitiv af grundformen *p^eal* dannes med præfigeret *mi*- (eks. יִכְתֹּב, ”at skrive”).

Af konjugationer findes der i alt ni (jf § 98), hvoraf nogle dog forekommer sjældent. Ligesom på hebraisk m.m. er der tale om en grundform, en faktitiv (ofte, efter min mening fejlagtigt, kaldet ”intensiv”) form og en kausativ form, der igen hver for sig kan have refleksive og passive biformer. Skematisk opstillet ser det sådan ud:

<u>grundform:</u> p^eal sv. t. qal/ G-form	<u>grundform, reflektiv:</u> hitp^eel sv.t. Gt-form (og til nif'al?)	<u>grundform, passiv:</u> p^eil sv. til nif'al/N-form ell. Gp-form
<u>faktitiv:</u> pa^eel sv.t. pi ^e el/D-form	<u>faktitiv, reflektiv:</u> hitpa^eal sv.t. hitpa ^e el/Dt-form	<u>faktitiv, passiv:</u> pu^eal sv.t. pu ^e al/Dp-form
<u>kausativ:</u> haf^eel sv.t. hif'il/Š-form	<u>kausativ, reflektiv:</u> hithaf^eal sv.t. Št-form (eneste hebraiske parallel השתחנה)	<u>kausativ, passiv:</u> hof^eal sv.t. hof ^e al/Šp-form

Man bemærker især:

- at den passive grundform, der betydningsmæssigt svarer til N-form/nif'al *ikke* dannes med N-mærke, men kun ved vokalforandringer (såkaldt ”intern passiv”). De interne passivers funktion bliver i den middelaramæiske litteratur gradvist overtaget af de refleksive former med *t*-infix – en udvikling, der allerede er begyndt i de bibelskaramæiske tekster.
- at de kausative former (ligesom på hebraisk, men modsat akkadisk og ugaritisk) *ikke* dannes med Š-mærke, men derimod med H-præfix. Modsat hebraisk assimileres *h*-mærket ikke i imperfektum: til hebr. יִקְטִיל svarer altså aram. יִקְטִיל. Der er dog rester af en ægte Š-form (som så kaldes *šaf^eel*), som var den normale i ældre lag af sproget (§166), og sågar også en enkelt *hištaf^eal*, altså en ægte Št-form, dvs. reflektiv kausativ (Ezra 4,13+16, jvf. § 157 – de som sætter pris på bizarre hebraiske bøjninger vil nikke genkendende til vores gamle ven השתחנה *hištaḥ^awā*, ”at kaste sig ned”).
- formerne med præfigeret *h*- kan også dannes med alef, så vi altså får fx *ʾaf^eel*- og *ʾitp^eel*-former. Betydningsmæssigt er der ingen forskel.

I øvr. opviser rødder der har ך eller ם på førstepladsen, ן eller ם på andenpladsen eller ן/ו/ה/א på tredjepladsen osv., ca. de samme unoder som kendes fra de øvrige semitiske sprog (se paradigmerne + § 114-64). Bid derudover især mærke i §165-173 om uregelmæssige verber!

5. Nominer

På hebraisk kan nominer som bekendt ud over køn og tal bøjes i *status constructus* og *status absolutus*. På aramæisk regner man desuden formen med bestemt artikel for en selvstændig tredje *status determinatus*. Artiklen består i et langt *-ā*, skrevet med *alef*, som hænges efter nominet.

Brugen af de tre status svarer betydningsmæssigt meget godt til dansk:

absolut status:	בֵּית	”et hus”
determineret status:	בֵּיתָא	”huset”
konstruktstatus m. suffix:	בֵּיתָהּ	”hans hus”

Bøjningsmønster (iflg. § 42) med adjektivet ”god” som eksempel:

	mask.sing.	fem.sing.	mask.plur.	fem.plur.
absolut	טָב	טָבָה	טָבִין	טָבוֹ
konstrukt	טָב	טָבַת	טָבִי	טָבַת
determineret	טָבָא	טָבָהּ	טָבִיָּא	טָבָהּ

Foruden det med artiklen, afviger systemet mest fra hebraisk i femininumformernes pluralis-ender: *-ān* (abs.) og *-āt* (cstr.) i stedet for hebraisk *-ôt*, (bemærk dog at fem. cstr. i pluralis har langt *ā* (*qames*), mens singularis har kort *a* (*pataḥ*), så misforståelser skulle kunne undgås). Derudover er pluralisendelsen i maskulinum *-în* ligesom i rabbinisk hebraisk, og ikke *-îm* som i Bibelen. Selv om absolut og konstrukt-form i sing. mask. ikke adskiller sig fra hinanden i konsonanterne, kan de ligesom på hebraisk være vokaliseret forskelligt (jvf. det forudgående eksempel בֵּית/בֵּיתָהּ).

Se i øvr. § 41-48 om bøjning i køn, tal og status, § 49-61 om nominets former i øvr. og ikke mindst § 62 om uregelmæssige nominer.

6. Pronominer

De personlige pronominer (§ 29), אֲנִי (jeg), אַתָּה, אַתָּה (du, mask.), *אֲנִי (du, fem.), הוּא (han), הִיא (hun), אַנְחֵנּוּ (vi), אֲנִי (I, mask.), *אֲנִי (I, fem.), הֵמוּ, הֵמוֹן, אֲנוּ (de, mask.), אֲנִי (de, fem.) minder hovedsagelig om noget, vi kender, men læg godt mærke til de aldeles afvigende 3. pers. pluralis-former אֲנוּ og אֲנִי. Bemærk også det uassimilerede ך i 2. pers. pluralis-former som אַתָּה (modsat BH אַתָּם), som nogen vil nikke genkendende til fra arabisk, samt formens afsluttende *nun* i stedet for *mem*, (samme fænomen som i maskulinumsnominernes pluralisendelse *-în* i stedet for *-îm*).

Der er tre demonstrative pronominer at lære (§ 32), og singularisformerne minder *ikke* påfaldende om noget på hebraisk, medmindre vi husker på, at hebraisk ך kan svare til ך på aramæisk: דְּנָה (fem. אֲדָ, plur. אֲלֵיךְ, אֲלָה, אֲלָה) og דְּךָ, (fem. דְּךָ, plur. אֲלֵךְ) samt דְּכָךְ (do. i femininum, ingen pluralisform). Der er en god forklaring på at nogle former ender på *kaf*, hvor de tilsvarende hebraiske ender på *heh*, men jeg har desværre lige glemt den.

Pronominalsuffixer: Se listen i § 31. Systemet minder slående om det, vi kender. Eneste faldgrube for bibellæsere: Suffix for 3. pers. sing. mask. er הֶ- (til tider הִי-) ligesom på ugaritisk og indskrifts-hebraisk, hvor vi i Bibelen ville forvente י- og regne med, at הֶ- betød femininum. Om suffixernes brug på hhv. nominer og verber, se § 49 og § 174-176.

7. Præpositioner

Præpositionerne אֶ (”i” eller ”vha.”), מִ (”som”, ”ligesom”, svarende til”), לְ (”til”, ”for”), מִן (”fra”), דְּ (”indtil”), עַל (”over”), עִם (”sammen med”) m.fl. (se § 84) opfører sig fuldstændig som på hebraisk, inkl. at de fire førstnævnte klistres sammen med det ord, de står foran. Det hebraiske אֶל (”hen til”) forekommer derimod ikke på aramæisk.

8. Talord

Let genkendelige ud fra hebraisk (se § 63). Eneste undtagelse er tallet ”to” *תַּרְיִן (jvf. BH שְׁנַיִם), som ikke alene demonstrerer at hebraisk *šin* som nævnt kan ækvivalere aramæisk *taw*, men desuden det fænomen, vi kender fra ordet ”søn” (BA בֶּן, BH בֵּן), at et oprindeligt /n/ i fælles semitiske gloser er blevet til /r/ i aramæisk. (Og desuden har vi så igen *nun*-endelse i st. f. *mem*-ditto).

9. Litteratur

Flittig brug af F. Rosenthal. *A Grammar of Biblical Aramaic*, Wiesbaden: Harrassowitz 1995, + din foretrukne hebraiskordbog (der garanteret har et aramæisk afsnit omme bagi) skulle til en begyndelse være alt rigeligt. Hvis nogen vil læse lidt mere, vil jeg anbefale at starte med en introduktionsartikel fra nedenstående liste (Greenspahn, Kaufman eller Kutscher, fx.).

Introduktioner:

K. Beyer, *The Aramaic Language*, Göttingen: V&R, 1986

(eng. overs. af kapitel fra den næste:)

K. Beyer, *Die aramäischen Texte vom Toten Meer*, Göttingen: V&R, 1984 plus *Ergänzungsband*, 1994 [opstilling på Det Teologiske Fakultets bibliotek: CKCB]

(et skinbarligt monstrum af en bog, der indeholder stort set alting, både tekster, grammatik, ordbog osv.; sammenlign dog gerne med andre, da han har meget egensindige ideer)

Joseph Fiftzmyer, *A Wandering Aramean. Collected Aramaic Essays*, Chico CA, 1979 [DPD]

F.E. Greenspahn, 'Aramaic', J. Kaltner og S.L. McKenzie (eds.), *Beyond Babel: A Handbook for Biblical Hebrew and Related Languages*, Atlanta: SBL, 2002 [BPD]

S.A. Kaufman, 'Languages, Aramaic', i *Anchor Bible Dictionary*

S.A. Kaufman, 'Aramaic', R. Hetzron (ed.), *The Semitic Languages*, Routledge 1997, s. 114-130 [BPD]

Y. Kutscher, 'Aramaic', i *Encyclopaedia Judaica* [CG]

Grammatiker:

H. Bauer og P. Leander, *Grammatik des Biblisch-aramäischen*, Halle: Niemeyer 1927 [BPB]

S. Segert, *Altaramäische Grammatik*, Leipzig: VEB 1975 [BPB]

(behandler det oldaramæiske og rigsaramæiske baggrundsstof for bibelsk aramæisk. Fremragende bog, hvis man vil i gang med indskrifter og Elefantinetekster)

Ordbøger:

Udover de bibelhebraiske ordbøgers afsnit til aramæisk (og gloselisten i Rosenthal) kan man kigge på gloselisten til tidligere dialekter i Segerts grammatik. Til de aramæiske Dødehavstekster findes storartede gloselister på www.purl.org/net/kmpenner/ (klik på ”Qumran Aramaic Reader's Lexicon”).

En af de store kanoner i aramæisk leksikografi er Michael Sokoloff. Man vil især kunne have gavn af hans *A Dictionary of Jewish Palestinian Aramaic*, Ramat-Gan: Bar Ilan University Press 1990; hans senere *A Dictionary of Judean Aramaic*, Bar Ilan U.P. 2003 dækker trods titlen mest indskrifter og andre ”ikke-litterære” tekster og er altså ikke den Qumran-aramæiske ordbog, vi alle har ventet på.